

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA BADIY ASAR
O'QITISH ORQALI OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI O'STIRISH
TEXNOLOGIYALARI**

Ibodullayeva Sevara

CHDPU "Boshlang'ich ta'lim" fakulteti

"Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti" kafedrasi o'qituvchisi

Zaydullayeva Malika Xayrullo qizi

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Boshlang'ich ta'lim fakulteti 2-kurs talabasi

***Annotatsiya.** Maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida nutq o'stirishda badiiy asarlarning o'qitish metodologiyasi, o'ziga xos xususiyatlari, o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishida ularning nutqidagi kamchiliklar sabablarini aniqlash, uni bartaraf etish yo'llari, sifatli ta'lim berish jarayonida nutq o'stirishga erishish orqali o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan kommunikativ ko'nikmalar haqida so'z boradi. Bolalarning nutqini o'stirish jarayoni ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish ularning kelgusida muvaffaqiyatlariga asos yaratadi. Ushbu jarayonda badiiy asarlarni o'qitish samarali texnologiyalardan biri hisoblanadi maqolada shu haqida bilib olamiz.*

***Kalit so'zlar:** boshlang'ich ta'lim, badiiy asarlar, nutq, nutq aspektlari, hikoya, ertak, nutqni rivojlantirish, ta'lim, ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar, rol o'ynash usuli, audiovizual materiallar, estetik did.*

KIRISH

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan

foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida garchi ilmiy jihatdan bo'lmasada, amaliy jihatdan turli janrga mansub asarlar o'qib o'rganiladi. O'qish darsliklariga, asosan, hikoya, she'r, ertak, masal, maqol, doston, rivoyat va topishmoq kabi janrdagi asarlar kiritilgan. Bulardan tashqari, ilmiy-ommabop asarlar ham o'qitiladi.

Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, uslubi jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning o'quvchilarga ta'siri ham har xil bo'ladi. Tabiiyki, har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, she'riy asarlar matni hikoya matnidan, ertak matni she'r matnidan, ilmiy-ommabop maqola matni masal janriga taaluqli asarlar matnidan tubdan farq qiladi. Topishmoqlar predmet, voqea-hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikni taqqoslash orqali o'zlashtirilsa, maqollar mazmuni hayotiy misollar vositasida sharhlashni taqozo etadi. SHunga ko'ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o'qishda o'qituvchidan unga mos usullar tanlash talab etiladi.

O'qilgan asar mazmunini izchil ravishda qayta hikoyalash uning rejasini tuzishga yordam beradi. Reja tuzishda o'quvchi hikoyani tarkibiy qismlarga bo'ladi va har qaysi qismdagi asosiy fikrni aniqlaydi. Bularning hammasi analitik ish hisoblanadi. Keyin sintetik ishga o'tiladi, ya'ni bolalar hikoya qismlariga sarlavha topadilar. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida reja tuzish jarayonida o'qilgan hikoyaning har bir qismida bosh va ikkinchi darajali masala nimalardan iboratligi haqida, qanday qilib fikrni qisqa va aniq ifodalash haqida o'ylaydilar. Sarlavha topish ustida ishlash, o'quvchilar topgan sarlavhani jamoa bo'lib muhokama qilish, reja tuzish jarayonining o'zi bolaning fikrlash qobiliyatini faollashtirishi, unda o'z mulohazasini isbotlash, asoslash odatlarini tarbiyalashi lozim. Asarni o'qish va tahlil

qilish jarayonida tuzilgan reja doskaga yozilsa, hikoya mazmunini izchil qayta hikoya qilishga yordam beradi. Reja asosida hikoya qilishning vazifasi mazmunni berilgan izchillikda o'zlashtirishdir. Reja asosida qayta hikoyalash o'qituvchi savoligi javob berishga nisbatan asar mazmunini aytib berishning hiyla mustaqil formasidir. O'qilgan asar mazmunini o'zlashtirish ustida ishlashdagi keyingi bosqich, qisqartirib hikoyalash hisoblanadi. Qisqartirib hikoyalash uchun 2-3 qismga bo'linadigan, bu bo'limlar yaqqol ajralib turadigan, mazmuni sodda asarlar tanlanadi. Qisqartirib hikoyalashga o'rgatish quyidagicha uyushtiriladi: o'qituvchi hikoyaning oldindan belgilab qo'yilgan birinchi qismini o'qiydi va o'quvchilar bilan birgalikda eng muhim, asosiy fikr aniqlanadi. Bunda o'quvchilar ba'zan asardagi so'zlardan foydalanadilar. Bu o'quvchilarga qiyinlik qilsa, bo'limdagi asosiy fikrni o'z so'zlari bilan aytib berishlari mumkin. Keyin o'quvchilar o'qituvchi bilan bu qismni qisqartirib hikoyalashda nimalar haqida gapirmaslik kerakligini, qaysilar ikkinchi darajali yoki kam ahamiyatli fikr ekanini aniqlaydilar. Asarning boshqa qismlari yuzasidan ham shunday ish olib boriladi va o'quvchilar asarni qisqartirib qayta hikoya qiladilar. O'qilgan asarni qisqartirib hikoya qilishga 3- sinfdan boshlab o'rgatiladi. Tanlab hikoyalash ham bolalarning tafakkuri va nutqini o'stirish vositalaridan biridir.

Badiiy asarlar o'qitishning ahamiyati

Badiiy asarlar o'quvchilarga:

1. Boy so'z boyligini oshirish: Yozuvchilarning turli uslublarda qo'llangan so'z va iboralari bolalarning so'zlashuv lug'atini kengaytiradi.

2. Tasavvurni rivojlantirish: Hikoya va ertaklardagi obrazlar orqali bolalarning fikrlashi va tasavvuri kengayadi. Boshlang'ich sinflarda hikoya syujeti, kompozitsiyasi, qahramonlarini o'rganish bo'yicha turli tahlillar matn ustida ishlash asosida olib boriladi.

Hikoya mazmunini o'zlashtirish bo'yicha matn asosida quyidagicha ishlar amalga oshiriladi: 1. Matn mazmuni yuzasidan o'qituvchi savollariga javob berish. 2. Hikoya matni asosidagi savol-topshiriqlarni bajarish. 3. Hikoya mazmuni yuzasidan o'quvchilarning savollar tuzishi. 4. Hikoya mazmuniga mos rasmlar chizish. 5. Hikoya

matnini qismlarga bo'lish.6. Har bir qismga sarlavha topish.7. Hikoyaga reja tuzish.8. Reja asosida qayta hikoyalash (to'liq, qisqartirib va ijodiy qayta hikoyalash)

3. Estetik didni shakllantirish: Yozuvchilar yaratgan obrazlar orqali bolalar go'zallikni anglaydi va qadrlaydi.

Nutq o'stirishda qo'llaniladigan texnologiyalar

1. Interfaol o'qitish usullari:

Klaster tuzish: Badiiy asardan muhim fikrlarni grafik shaklda ifodalash.

Bahs-munozara: Asar qahramonlarining xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali o'quvchilarni o'z fikrini bildirishga o'rgatish.

2. Rol o'ynash usuli:

O'quvchilarga asardagi qahramonlar rollarini bo'lib berish va o'sha obrazlarni ifodalash orqali nutqiy mahoratni rivojlantirish.

3. Savol-javob texnologiyasi:

Badiiy asar mazmuniga oid turli savollar orqali o'quvchilarni mulohaza qilishga undash va ularga izoh berishni o'rgatish.

4. Audiovizual materiallardan foydalanish:

Badiiy asarlarning animatsiya yoki audio shaklini qo'llab.bolalarning matnni his qilish va tushunish qobilyatini oshirish.

Boshlang'ich sinflarda hikoya syujeti, kompozitsiyasi, qahramonlarini o'rganish bo'yicha turli tahlillar matn ustida ishlash asosida olib boriladi. Bunda o'quvchining ijodiy faolligi ortadi, ijodiy fikrlash doirasi kengayadi.

Hikoya mazmunini o'zlashtirish bo'yicha matn asosida quyidagicha ishlar amalga oshiriladi:

1. Matn mazmuni yuzasidan o'qituvchi savollariga javob berish.
2. Hikoya matni asosidagi savol-topshiriqlarni bajarish.
3. Hikoya mazmuni yuzasidan o'quvchilarning savollar tuzishi.
4. Hikoya mazmuniga mos rasmlar chizish.
5. Hikoya matnini qismlarga bo'lish.
6. Har bir qismga sarlavha topish.
7. Hikoyaga reja tuzish.

8. Reja asosida qayta hikoyalash (to'liq, qisqartirib va ijodiy qayta hikoyalash).

Tahlilda o'qilayotgan hikoya matnining tushunarligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tushunarlik deganda yozuvchi yaratgan badiiy olamning o'ziga xosligi, obrazli tasvirning o'quvchi hayotiy tajribasi, bilim darajasiga muvofiqligi nazarda tutiladi. Hikoyani o'rganishda savollarni, odatda, o'qituvchi beradi, ammo asar mazmuni, qatnashuvchi shaxslarning xulq-atvorini ochish yuzasidan o'quvchilarga ham savol tuzdirish juda foydali. Bu usul bolalarga juda yoqadi va ishni jonlantiradi, asar mazmunini yaxshi tushunish, o'z fikrini izchil bayon qilish malakasini egallash, mazmun va voqealar orasidagi bog'lanishni to'liq esda saqlab qolishda o'quvchilarga yordam beradi. Ertak ustida ishlashda bolalarni ertakni o'qishgagina emas, balki uni aytib berishga o'rgatish ham muhimdir. Ertak aytish og'zaki nutqni o'stiradi, bolalar nutqini yangi so'z va iboralar bilan boyitadi.

Ertak g'oyasiga mos xulosa esa «Boshingga qilich kelsa ham to'g'ri gapir» maqoli bilan ifodalangan. O'quvchilar ushbu maqol mazmunini tushunib olishsa, o'zlari ham yuqoridagi kabi ertak tuzib, hikoya qilib berishlari mumkin.

Ertakni o'qib, mazmuni bilan tanishtirilgach, o'quvchilardan shaylanib, ro'parasida, sharbat, xayrli ish, xivchin, muhayyo so'zlarining ma'nosi so'raladi. Javoblar to'ldiriladi, umumlashtiriladi.

Ertak matni bilan ishlash jarayonida unda qo'llangan badiiy vositalar: jonlantirish, metafora, mubolag'alar ustida ishlash ham muhim ahamiyat kasb etadi

Yuqoridagi barcha fikrlarni hisobga olganda, ertakni o'rganish darslarining qurilishi quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Ertak bilan tanishtirish:
 - a) o'quvchilarni ertakni idroketishga tayyorlash;
 - b) o'qituvchining ertakni ifodali o'qishi, yod aytib berishi va hok.
2. Ertakni o'quvchilar qay darajada idrok etganliklarini aniqlash maqsadida qisqacha suhbat o'tkazish;
3. Ertakni qismlarga bo'lib o'qish va tahlil qilish; undagi ayrim tasviriy vositalar, ma'nodosh so'zlarni topish, lug'at ishi (ayrim so'zlar ma'nosini tushuntirish);

4. Ertakni aytib berishga tayyorlanish (ichda o 'qish);

Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi - bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarni mujassamlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqi dildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalarga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharaflil va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi ertagida bola o'z rostgo'yiligi bilan podshoga ma'qul bo'lganligi hikoya qilingan. Ertak g'oyasiga mos xulosa esa «Boshingga qilich kelsa ham to'g'ri gapir» maqoli bilan ifodalangan. O'quvchilar ushbu maqol mazmunini tushunib olishsa, o'zlari ham yuqoridagi kabi ertak tuzib, hikoya qilib berishlari mumkin. Ertakni o'qib, mazmuni bilan tanishtirilgach, o'quvchilardan shaylanib, ro'parasida, sharbat, xayrli ish, xivchin, muhayyo so'zlarining ma'nosi so'raladi. Javoblar to'ldiriladi, umumlashtiriladi.

Ertak matni bilan ishlash jarayonida unda qo'llangan badiiy vositalar: jonlantirish, metafora, mubolag'alar ustida ishlash ham muhim ahamiyat kasb etadi Yuqoridagi barcha fikrlarni hisobga olganda, ertakni o'rganish darslarining qurilishi quyidagicha bo'lishi mumkin: 1. Ertak bilan tanishtirish: a) o'quvchilarni ertakni idrok etishga tayyorlash; b) o'qituvchining ertakni ifodali o'qishi, yod aytib berishi va hok. 2. Ertakni o'quvchilar qay darajada idrok etganliklarini aniqlash maqsadida qisqacha suhbat o'tkazish; 3. Ertakni qismlarga bo'lib o'qish va tahlil qilish; undagi ayrim tasviriy vositalar, ma'nodosh so'zlarni topish, lug'at ishi (ayrim so'zlar ma'nosini tushuntirish); 4. Ertakni aytib berishga tayyorlanish (ichda o'qish); Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi - bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarni mujassamlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqi dildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalarga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharaflil va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi.

Xulosa. Badiiy asarlar o'qitish orqali o'quvchilarning nafaqat nutqi, balki fikrlash qobiliyati ham rivojlanadi. Zamonaviy texnologiyalarni dars jarayonida qo'llash esa bolalarning o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish kerakki, nutq o'stirish mashg'ulotlarida, ayniqsa, bolalarning badiiy asarlarni o'qib, hikoya qilib berishlariga katta ahamiyat beriladi. Badiiy asarlarni qayta hikoya qilib berishga o'rgatish va ularni sahnalashtirish, she'rni yod oldirish o'qituvchiga katta mahorat va mas'uliyat yuklaydi. Muallif tomonidan badiiy asar mazmuni qanchalik yorqin ifodalangan bo'lsa, unda ishtirok etuvchilarning nutqlari (gaplari) bolalarga ifodali, mazmunli yetkazilsa, u bolalarni hayajonlantiradi, his-tuyg'ularining rivojlanishiga, asar qahramonlari bilan bo'ladigan voqealarning uzoq esda saqlanishiga, lug'atining boyishiga hamda nutqning grammatik jihatdan to'g'ri shakllanib borishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bolalar hech qanday qiyinchiliksiz o'qituvchining asar yuzasidan bergan savollariga javob bera oladilar, ayrim so'zlarni, jummalarni takrorlaydilar, qahramonlarning ijobiy va salbiy tomonlarini xarakterlab beradilar, o'qituvchiga taqlid qilib, ularning ovozini o'xshatishga harakat qiladilar.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. // Barkamol avlod. O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: SHarq, 1997.5.
2. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi o'quv dasturi // Boshl. ta'l. jurnali. Toshkent, 2005. №5. 21- 33 – betlar
3. .6. Zunnunov A. va boshq. Adabiyot o'qitish metodikasi. T.: O'qituvchi, 1992.7.
4. Rafiev A. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi va imlosi. T.: 2003.8.
5. G'ulomov A. Ona tili o'qitish printsiplari va metodlari. T.: O'qituvchi, 1992.
6. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. // Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: SHarq, 1997.
7. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi // O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining axborotnomasi, 7-maxsus son. T.: Sharq, 1999

8. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi davlat ta'lim standarti // Boshl. ta'l. jurnali. Toshkent, 2005. №5. 5, 6, 8-9-betlar.
9. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi o'quv dasturi // Boshl. ta'l. jurnali. Toshkent, 2005. №5. 21- 33 - betlar.
10. Zunnunov A. va boshq. Adabiyot o'qitish metodikasi. T.: O'qituvchi, 1992.
11. Rafiev A. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi va imlosi. T.: 2003.
12. G'ulomov A. Ona tili o'qitish printsiplari va metodlari. T.: O'qituvchi, 1992.
13. Ibodullayeva, S. M. (2024). Kecha va kunduz romanida begonalik tushunchasini ifodalovchi undalmalar. *Mugallim*, 1(4), 75-80.
14. Ibodullayeva, S. (2022). Methodological and semantic description of versions in cholpon's novel" night and day". *Science and Innovation*, 1(8), 983-989.
15. Ibodullayeva, S. (2022). Cho 'lponning "kecha va kunduz" romaniga oid tadqiqotlar tavsifi. *Академические исследования в современной науке*, 1(18), 263-266.
16. Ibodullayeva, S. M. (2022). Kecha va kunduz romanining badiiy xususiyatlari. *Tilshunoslikning dolzarb masalalari*, 1(1), 217-221.
17. Ibodullayeva, S. (2022). Cho'lponning "kecha va kunduz" romanidagi undalmalarning uslubiy-semantik tavsifi. *Science and innovation*, 1(B8), 983-989.
18. Inobat Bahodirovna Madrakhimova METHODIST CHARACTERISTICS OF THE AUTUMN IMAGE (IN THE EXAMPLE OF RAUF PARFI'S CREATION) [Текст] / Inobat Bahodirovna Madrakhimova // International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS). — 2024. — № Volume. 7, Issue 07. — С. 186-191.
19. Madrakhimova Inobat Bahodirovna OF INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES ITS SIGNIFICANCE IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM, DISADVANTAGES AND ADVANTAGES [Текст] / Madrakhimova Inobat Bahodirovna // INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT. — 2024. — № Vol.3 No.12. — С. 410-413.